

הסוגיא הארבעים – מקום שהיתירו לך (קה ע"א 7-1)

ושאר כל מקום;

[1] ר' שמעון, היכא קאי?

התם קאי: מי שהחשיך חוץ לתחום, אפילו אמה אחת – לא יכנס.
 ר' שמעון אומ': אפילו חמש עשרה אמה – יכנס,
 שאין המשוחות ממצעין את המדות מפני הטועין.

5

מר סבר: חוששין לטועין, ומר סבר: אין חוששין.
 דקאמ' תנא קמא: לא יכנס, ואמ' ליה ר' שמעון: יכנס.

[2] שלא התירו לך אלא משום שבות, היכא קאי?

דקאמ' תנא קמא: קושרא, וא"ל ר' שמעון: עונבין.
 עניבה, דלא אתיא לידי חיוב חטאת, לא גזור רבנן;
 קשירה, דאתיא לידי חיוב חטאת, גזור רבנן.

10

הדרן עלך המוציא תפלין וסליקא לה מסכת עירובין
 פרקיה עשרה, וסימנהון: מבווי עושין בכל הוציאו מעברין הדר בחלון משתתפי' גגות המוציא
 ברוך יי' לעולם

חילופי הנוסחאות

[3] קאי בענף מד נוסף כאן: "דתנן". [6] **מר סבר חוששין לטועין ומר סבר אין חוששין** כן הוא גם בדפוס פאס (בקטע שבשרידי בבלי), אולם בענף **מד ליתא**, ומסתבר שהוא פירוש שחרר לחלק מעדי הנוסח. [9] **דקאמי** ביתר עדי הנוסח נוסף קודם לכן: "הכא קאי". **עונבין** ביתר עדי הנוסח: "עונבה". [10-11] **לא גזור/גזור** וכן הוא בדפוס פאס (בקטע שבשרידי בבלי). ובענף **מד: "שרו/לא שרו"**. נוסח 'לא שרו' מתאים לטיעון הגמרא המנסה להסביר מדוע לא התירו, והרי פשוט שלא ביקשה הגמרא להתמודד עם האפשרות שיגזרו חכמים מעבר לדין המקורי! ושלא ניתן לשער שגירסת כ"י אוקספורד משקפת נוסח מקורי ואילו ענף **מד** מציג נוסח משופר. **ד/אתיא** בדפוס פאס (בקטע שבשרידי בבלי), בשורה 10: "אתא"; בענף **מד**, בשתי ההופעות: "אתי". המילה 'אתי/א' – לשון זכר – מתייחסת לאדם. 'אתיא' – לשון נקבה – מתייחסת לפעולת הקשירה. ואמנם ייתכן שיש כאן השמטה תמימה של אל"ף הנובעת מקיצורה לגרש.

מסורת התלמוד

[2] היכא קאי ברכות ב ע"א. [3-5] **מי שהחשיך חוץ לתחום משנה עירובין ד יא**. [9] **דקאמי תנא קמא קושרא וא"ל ר' שמעון עונבין עירובין נב ע"ב**.

רש"י

המשוחות מודדי התחומין ומציבין סימן. כשהן מודדין אין ממצין מרתן. מפני טועי המדה שמא יטעו בה, הלכך מקצרין אותה, נמצא שעדיין לא הגיע חוץ לתחום, וכבר נכנס לתוך אלפים חמש עשרה אמות; פרשית לה במי שהוציאוהו (עירובין נב ע"א). לישנא אחרינא: מפני הטועין ששוכחין ויוצאין וחוזרין ונכנסין. לפיכך כך מקצרין המודדין את התחום ומציבין הסימנין, שאם יצא, לא עביד איסורא. וכנס דמשלך נתנו לך, שכבר הוא בתוך תחומו, והכא אתא ר' שמעון למיתב טעמא למילתיה, דלא תימא מיקל אני באיסור שבת אלא משלו נתנו לו. והכא נקט לה משום פלוגתא דנימת כנור, כדמפרש ואזיל. קושרה בנימת כנור שנפסקה, ופליג עליה ר' שמעון לעיל ואמר בברייתא: עונבה, ומייתי הכא טעמא למילתא, ופליג אתנא דלעיל, דאמר: לא התירו במקדש אלא שבות, ובתרתיה מיפלגא מילתא דר' שמעון, רישא במחשיך חוץ לתחום וסיפא בנימת כנור, והכי קאמר ר' שמעון לתנא קמא: אף על פי שהקלתי במחשיך חוץ לתחום, מחמיר אני בנימת כנור, דהתם משלך נתנו לך, אבל כאן לא התירו אלא שבות.

פירוש הסוגיא

תקציר

משנתנו, המסיימת את מסכת עירובין במאמר מטה-הלכתי, שונה: ר' שמעון או: מקום שהיתירו לך חכמי, משלך נתנו לך, שלא התירו לך אלא משום שבות. נראה שדברים אלו מכוונים להצדקת היתרי השבותים שנשנו במסכתות שבת ועירובין ובמיוחד בסוף פרקנו. ופירוש הדברים כך הוא: "כל מקום שהיתירו לך חכמים" = כל הלכה ששנו בה חכמים היתר, "משלך נתנו לך" = ממה שהיה שלך, כלומר ממה שהיה מותר מלכתחילה, והם אסרו והם התירו, שלא התירו לך אלא משום שבות = שלא התירו אלא איסורי שבות ולא איסורי תורה. פירוש פשוט זה לדברים התקבל על דעתם של ראשונים, אחרונים והוקרים, אולם בתלמוד הבבלי הוציאו את משנתנו מפשטה ופירשה באופן שונה.

בפיסקא [1] מקשה הגמרא: מהו הקשרם של דברי ר' שמעון? על מה הם נסבים? שהרי ודאי אין להם קשר לגמרא בחלקה הראשון של המשנה, העוסק בשרץ שנמצא במקדש! לשאלה זו משיבים בעלי הגמרא שדברי ר' שמעון במשנתנו מתייחסים לדבריו העוסקים בדינו של "מי שיצא חוץ לתחום" שנשנו לעיל, פרק ד משנה יא. ר' שמעון חלק שם על תנא קמא ועל ר' אלעזר, וקבע: "אפילו חמש עשרה אמה יכנס, שאין המשוחות ממצים את המידות מפני הטועים". ומסתברים דבריו של גולדברג שהבבלי פירש את המילה 'מקום' באופן מילולי; ה'מקום' שהתירו לך חכמים הוא מקום מחוץ לתחום – חמש עשרה האמות שמהן התיר ר' שמעון להיכנס.

בפיסקא [2] מובאים דברי בעלי הגמרא שהסמיכו את המשך דבריו העקרוניים של ר' שמעון במשנתנו: "שלא התירו לך אלא משום שבות", לברייתא שנוכרה לעיל (סוגיא לג): "בן לוי שנפסקה לו נימא – קושרה. ר' שמעון אומ': עונבה. ר' שמעון בן אלעזר אומ': אף היא אין משמעת את הקול". חלוקת דברי ר' שמעון לשניים מתמיהה, שהרי הפסוקית "שלא התירו לך אלא משום שבות" מתייחסת בוודאי לרישא! ר"ד הלבני שיער שהגמרא גרסה במשנה 'ושלא התירו לך אלא משום שבות', וחשבה את הוי"ו כוי"ו החילוקי כגירסת כ"י קיימברידג'. מכל מקום, הסברו של הסתמא לשיטת ר' שמעון: "עניבה, דלא אתיא לידי חיוב חטאת, לא גזור רבנן; קשירה, דאתיא לידי חיוב חטאת, גזור רבנן", הוא פרשנות מחודשת שאינה הכרחית לעמדת תנא קמא במשנת 'קושרין נימה'.

מבוא

משנתנו, המסיימת את מסכת עירובין במאמר מטה-הלכתי,¹ שונה: ר' שמעון או: מקום שהיתירו לך חכמי, משלך נתנו לך, שלא התירו לך אלא משום שבות. נראה שדברים אלו מכוונים להצדקת היתרי השבותים שנשנו במסכתות שבת ועירובין ובמיוחד בסוף פרקנו. ואפשר, כפי שרמזו יעקב זוסמן (תולדות ההלכה, עמ' 64, הערה 205), שיש לראות בהם אפולוגטיקה המכוונת כלפי אלו שתפסו את חז"ל כמקלים ומתירים. ופירוש הדברים כך הוא: "כל מקום שהיתירו לך חכמים" = כל הלכה ששנו בה חכמים היתר, "משלך נתנו לך" = ממה שהיה שלך, כלומר ממה שהיה מותר מלכתחילה, והם אסרו והם התירו,² שלא התירו לך אלא משום

1 חוקרים הצביעו על כך שלעתים קרובות מסתיימות יחידות תורה שבעל פה בקטעי אגדה בולטים. ראו פרנקל, דרכי האגדה והמדרש, עמ' 443-444; הנ"ל, מדרש ואגדה, עמ' 200-201; הנ"ל, האגדה שבמשנה, עמ' 655-656. ומסתברים דברי ריצ"ד (עמ' קנח) שכאן היתה לעורך המשנה סיבה מיוחדת להוסיף דברי אגדה כדי "שלא לסיים ברבר גנאי והיינו כופין על השרץ במקדש בפסתכר וזה אחד מדרכי מסדר המשנה". גם התוספתא למסכתנו מסתיימת במאמר מטה-הלכתי. ראו תוספתא ח כג-כד (עמ' 138-139). וכבר הצביעו על כך ריצ"ד (שם) וגולדברג (עמ' 316).

2 השו: ירושלמי תרומות יא א, מז ע"ג; ראש השנה ב א, נו ע"ד; יבמות ז א, ח ע"א; יג א, יג ע"ב: "ומשם יוצא שפי' 'משלך נתנו לך': הם אסרו והם התירו" (אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, עמ' 322). וצריך עיון מדוע לא נקט התנא "משלהם נתנו לך", ואפשר שמפני אופיים האפולוגטי של הדברים ביקשו לרכך את הלשון ולהצניע את החכמים.

שבות = שלא התירו אלא איסורי שבות ולא איסורי תורה.³ פירוש פשוט זה לדברים התקבל על דעתם של ראשונים,⁴ אחרונים⁵ וחוקרים,⁶ אולם בתלמוד הבבלי הוציאו את משנתנו מפשטה ופירושה באופן שונה וכפי שנראה להלן.

[1] ר' שמעון היכא קאי... מי שהחשיך חוץ לתחום... ר' שמעון אומ' אפילו חמש עשרה אמה...

כבר הראה משה בנוביץ (מאימתי, עמ' 9) שהשאלה (תנא/ר' פלוני) היכא קאי נשאלת כאשר "המקור אינו מובן בהקשרו הנוכחי, ולכן מקשה התלמוד היכן נאמרו הדברים לכתחילה; מהו הקשרם המקורי של הדברים". כך יש אפוא לפרש את פשר שאלת הגמרא בסוגייתנו: מהו הקשרם של דברי ר' שמעון? על מה הם נסבים? שהרי ודאי אין להם קשר לנאמר בחלקה הראשון של המשנה, העוסק בשרץ שנמצא במקדש!

לשאלה זו השיבו בעלי הגמרא שדברי ר' שמעון במשנתנו מתייחסים לדבריו העוסקים בדינו של "מי שיצא חוץ לתחום" שנשנו לעיל, פרק ד משנה יא. ר' שמעון חלק שם על תנא קמא ועל ר' אלעזר, וקבע: "אפילו חמש עשרה אמה יכנס, שאין המשוחות⁷ ממצים⁸ את המידות מפני הטועים".⁹ ומסתברים דבריו של גולדברג (עמ' 315) שהבבלי פירש את המילה 'מקום' באופן מילולי. ה'מקום' שהתירו לך חכמים הוא מקום מחוץ לתחום – חמש עשרה האמות שמהן התיר ר' שמעון להיכנס.

[2] שלא התירו לך אלא משום שבות היכא קאי דקאמ' תנא קמא קושרא וא"ל ר' שמעון עונבין

בעלי הגמרא הסמיכו את המשך דבריו העקרוניים של ר' שמעון במשנתנו: "שלא התירו לך אלא משום שבות", לברייתא (המלאכותית?)¹⁰ שנזכרה לעיל (סוגיא לג, 'קושרין נימה', קב ע"ב-קג ע"א): "בן לוי שנפסקה לו נימא – קושרה. ר' שמעון אומ': עונבה. ר' שמעון בן אלעזר אומ': אף היא אין משמעת את הקול".

3 לאור העובדה ש"שבות לשון תורה, ואין בו כלום מן הרמז על מצוות דרבנן" (אלון, מחקרים, עמ' 117 וראו בהרחבה, לעיל, עמ' 196, הערה 5) נראה לקבל את דעתו של קוטמן (עובדין דחול, עמ' 121) ש"ניסוח זה משקף עיבוד מאוחר של מה שהוגדר בימי ר' שמעון עצמו אחרת, שכן עוד את נכדו ר' שמעון בר' אלעזר אנו מוצאים בתוספתא שבת ב, ט, מכנה איסורים אלו בשם הארכאי 'דבר שאין חייבין על זדונו כרת ושגגתו חטאת'".

4 ר"ש אומר: כל שהתירו לך חכמים, משלך נתנו לך, שלא התירו אפי' במקדש אלא את השבות, שמן הדין היה מותר, ובגמ' פי' דברי ר' שמעון בדרך אחרת (חידושי המאירי, עמ' רכד).

5 "...ולכן נראה לדקדק מלשון 'דכ"מ' שאמר ר"ש, דכללא אתא ר"ש לאשמועינן. ולכך הא דנטר במלתא דר"ש עד הכא שהוא סוף מסכת עירובין. ונתן כלל בכל דיני מסכת עירובין, שהקילו בהם בכמה מקומות לצורך מצוה ושאר צרכים. ומשום דהם אמרו לאסור והם אמרו להתיר, דכל דיני עירובין אינן אלא מדרבנן, כדאמרינן בפרק 'עושין פסין' דשלמה גזר עליהן ואח"כ חכמי כל דור דדור, ולכן ניתן רשות לחכמים להקל בהן לפי הצורך. וז"ש 'כל מקום שהתירו חכמים' להקל דיני עירובין היינו משום דמשלך מה שאסרת ניתן לך להקל בו, משא"כ באיסורי דאורייתא, שלא ניתן רשות לחכמים להקל בהן..." (מהרש"א, קה ע"א ד"ה בא"ד, עמ' 34).

6 ריצ"ד (שם); אלבק, פירוש (עמ' 127); הלבני (עמ' רעב); גולדברג (עמ' 315).

7 על משוחות = מודדי שדות במשיחה (חבל), ראו איילי, כינויי עובדים, עמ' 78-79.

8 בעדי נוסח מטיפוס ארץ ישראלי: "ממצים"/"ממצין" (ראו מילון בן-יהודה, ערך מַצָּה, עמ' 3236), ואילו ברוב עדי הנוסח מהטיפוס הבבלי: "ממצעין". ראו גולדברג (עמ' 130). הכתיב הבבלי, אפשר שהוא תוצאה של תיקון יתר (hypercorrection), ראו דיונו של ברויאר (העברית בתלמוד הבבלי, עמ' 83), ואולי הוא מושפע מוזיקה מוטעית לשורש מצ"ע.

9 על "הטועים" ראו גולדברג, עמ' 130. דבריו של אפשטיין (מבאות לספרות התנאים, עמ' 312), ש"מפני הטועים" נוסף בהשפעת הברייתא נב ע"ב, אינם מסתברים, שהרי נוסח זה מקיים בכל עדי הנוסח המשוחים של המשנה.

10 בפירושו לסוגיא לג, 'קושרין נימה', קב ע"ב-קג ע"א (עמ' 333), טענו שהדעה המיוחסת בברייתא זו לר' שמעון, פיקטיבית, ונראה אפוא שבעלי הסוגיא שלנו קבעו את דבריהם על סמך הנאמר שם.

חלוקת דברי ר' שמעון לשניים מתמיהה, שהרי הפסוקית "שלא התירו לך אלא משום שבות" מתייחסת בוודאי לרישא! ר"ד הלבני (עמ' רעא-רעב) שיער ש"הגמרא, כנראה, גרסה במשנה 'ושלא התירו לך אלא משום שבות', וחשבה את הוי"ו כוי"ו החילוק". ואמנם מצאנו גירסא כזו באחד מכתבי היד המשובחים של המשנה, כ"י קימברידג'.¹¹ ואילו רש"י¹² יצר זיקה בין שני החלקים באופן שונה: "והכי קאמר ר' שמעון לתנא קמא: אף על פי שהקלתי במחשיך חוץ לתחום, מחמיר אני בנימת כנור, דהתם משלך נתנו לך, אבל כאן לא התירו אלא שבות" (קה ע"א ד"ה קושרה).

עניבה דלא אתיא לידי חיוב חטאת לא גזור רבנן קשירה דאתיא לידי חיוב חטאת גזור רבנן

הסברו של הסתמא לשיטת ר' שמעון: "עניבה, דלא אתיא לידי חיוב חטאת, לא גזור רבנן; קשירה, דאתיא לידי חיוב חטאת, גזור רבנן", הוא פרשנות מחדשת לעמדת תנא קמא במשנת 'קושרין נימה'. הלשון הנקוט על ידי בעל הגמרא: "דאתיא לידי חיוב חטאת", ולא: "דחייב חטאת", מעיד על כך שלתפיסתו אפילו תנא קמא לא התיר לקשור נימה שנפסקה ב'קשר של קיימא' האסור באיסור חטאת. דווקא את 'קשר שאינו של קיימא' – האסור אך ורק משום "דאתיא לידי חיוב חטאת" – ביקש תנא קמא להתיר, ואילו ר' שמעון אסר אף קשר מעין זה. פרשנות זו של הסתמא דגמרא אינה מובנת משום שאין לדברים הכרח. הרי לפי סוגייתנו ר' שמעון הסביר שהקלות שונות שניתנו על ידי חכמים התייחסו דווקא לאיסורי שבות ולא לאיסורי חטאת, ומדוע אפוא לא היה די בפסוקית "קשירה, דחייב חטאת, לא שרו רבנן"?

בפירוש רש"י (קה ע"א ד"ה קשירה דאתיא לידי חיוב חטאת) מתפרשים הדברים כפי שהצגנום ללא כל ניסיון לפתור את הקושי: "גזירה שמא יקשור קשר של קיימא". אולם פירוש זה אינו מופיע אף לא באחד מכתבי היד, ולדברי בעל דקדוקי סופרים (רח ע"ב, אות ר) הוא חסר גם בדפוס ראשון ובדפוס פאס. אולם ברש"י שברי"ף נמצא: "אבל קשירה הוי מלאכה דאורייתא ויש בה חיוב חטאת, לא התירו, ולכך תני לה הכא". וגם בחידושי המאירי, המושפע רבות מפירושי רש"י, איתא: "אבל קשירה, שהיא מלאכה גמורה, לא הותרה במקדש".¹³ שמא ניתן לשער שמהיות פירוש זה האחרון במסכת הוא נשמט מכתבי היד של רש"י. דא עקא, אלה שביקשו להשלים את הפירוש הנעלם לא קלעו לדברי רש"י המקוריים שבהם היה ניסיון להתמודד עם הקושי שבלשון הגמרא.

ברוך יי' לעולם

11 פחות מפתיע למצוא נוסח זה בעדים של הבבלי ובפרט בציטוט המשנה שבסוגייתנו. כך הוא בקטע גניזה – במשנה; בדפוס ראשון ובכ"י מינכן – בציטוט המשנה שבסוגייתנו אך לא בנוסח המשנה.

12 פירוש זה מצוטט על ידי פרשנים אחרים. ראו לדוגמה: תוספות (קה ע"א ד"ה אמר ר' שמעון יכנס); רבינו חננאל בן שמואל (קה ע"א ד"ה דקאמ', עמ' תרטז); חידושי המאירי (קה ע"א ד"ה ר' שמעון או, עמ' רכח-רכט).

13 ראו התמודדותו של רש"י ברוידא, עמ' רכח, הערה 358, עם חוסר ההתאמה ללשון הגמרא. ולעצם דברי רש"י השוו לשון בעל תוספות יום טוב (י טו ד"ה ר"ש אומר): "ורש"י מפרש כאן דאתיא לידי חיוב חטאת במדינה כפירושו דלעיל, דאפילו אב מלאכה הותרה במקדש במכשירין דא"א לעשותן מערב שבת".